

Robert Beekes with the assistance of Lucien van Beek,
Etymological Dictionary of Greek, Brill, Leiden, 2008, 1818 str.

I. Ove je godine u nakladi izdavačke kuće *Brill* iz Leidena, kao deseti u nizu *Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series*, izašao novi etimološki rječnik starogrčkoga jezika, autora Roberta Beekesa uz suradnju Luciena van Beeka. Robert S. P. Beekes profesor je emeritus indoeuropske lingvistike na Sveučilištu u Leidenu te je jedan od najuglednijih svjetskih indoeuropeista. Osobita su mu područja interesa grčki, avestički, armenski te druga područja. Ujedno je i jedan od vodećih svjetskih etruskologa. Autor je i nekoliko vrlo važnih indoeuropeističkih knjiga, od kojih je najpoznatija standardni indoeuropeistički udžbenik *Comparative Indo-European Linguistics: An Introduction* (Benjamins, 1995), a možemo istaknuti i njegovu disertaciju *The Development of the Proto-Indo-European Laryngeals in Greek* (Mouton, 1969), jednu od najznačajnijih studija koje su pridonijele afirmaciji laringalne teorije. Profesorov suradnik sa Sveučilišta u Leidenu Lucien van Beek detaljno je pregledao sve etimološke natuknice.

Ovaj je rječnik prvi takav na engleskome, barem u ovome stoljeću, jer prijašnji su bili na njemačkome (npr. Friskov) ili francuskome (npr. Boisacqov ili Chantraineov). Objavljen je u dva sveska, od kojih prvi sadrži predgovor, uvodnu studiju o predgrčkome supstratu (v. više pod II.) te sam rječnik A–Λ, a drugi svezak sadrži rječnik M–Ω te bibliografiju. Oba sveska zajedno imaju oko 1800 stranica.

Natuknice su u rječniku organizirane tako da se riječi prvo navodi gramatička kategorija, zatim značenje pa sve varijante, morfološke i fonološke, potom su dani oblici posvjedočeni u različitim dijalektima, složenice, izvedenice te konačno etimološka rasprava. Uz svaku natuknicu navedena je jedna od sljedećih kratica koje se odnose na etimologiju pojedine natuknice:

- <IE> riječ je sigurno ie. podrijetla, tada uz riječ dolazi i indoeuropska rekonstrukcija;
- <IE?> ie. podrijetlo riječi nije sigurno ili je dvojbeno;
- <GR> riječ ima ie. korijen, ali je formirana tijekom razdoblja grčkog jezika i predstavlja neologizam;
- <PG> riječ pripada predgrčkomu supstratu, ta se kratica dopunjuje i oznakom (V) ako se riječ pripisuje supstratu po nekim formalnim varijantama koje ta riječ pokazuje i/li oznakom (S), ako nas na predgrčko podrijetlo riječi upućuje karakteristični sufiks (o tim obilježjima predgrčkih riječi v. više pod II.);
- <PG?> riječ bi mogla pripadati predgrčkomu supstratu;
- <LW> riječ je posuđenica;
- <LW Sem.> riječ je posuđenica iz nekoga semitskog jezika;

<EUR> riječ ima usporednice u drugim ie. jezicima u Europi (npr. germanskim, keltskim ili baltoslavenskim), ali nema indoeuropsku etimologiju, te se pripisuje tzv. europskomu supstratu;

<ONOM> riječ je onomatopejskog porijekla;

<?> za riječi kojima je etimologija nepoznata.

Na kraju se navodi i stranica u Friskovu rječniku.

Važno je napomenuti da je ovaj novi rječnik u osnovi temeljen upravo na Friskovu *Griechisches Etymologisches Wörterbuch*, što autor i sam iznosi u predgovoru, koji je dosad bio standardni rječnik za grčku etimologiju, uz Chantraineov rječnik (*Dictionnaire étymologique de la langue grecque*) koji se više bavio poviješću riječi i više je filološki intoniran (na što nas upućuje i njegov podnaslov – *Histoire des mots* »Povijest riječi«). Kada se polazilo od Friskova rječnika, to je značilo ponajprije preuzimanje pristupa obradi natuknica, tj. naglasak je na indoeuropskoj etimologiji, više nego na samoj povijesti riječi u grčkome, kako je to slučaj u Chantraineovu rječniku. Namjera je autora isprva bila samo nadopuniti Friskovu rječničku građu osuvremenjenim etimologijama, a da se, primjerice, filološki dijelovi uopće ne mijenjaju. Kako sam autor navodi u predgovoru, to se s vremenom pokazalo nemogućim te se moralo pristupiti detaljnoj preradbi rječnika, tako da konačni oblik rječnika donosi mnogo više novina nego što se oslanja i nastavlja na Friskov rječnik. Najvažnije su provedene promjene sljedeće: Frisk nikad nije prihvatio laringalnu teoriju te u njegovu rječniku nema traga laringalima, tako da je kroz sve leme trebalo uvesti nove osuvremenjene rekonstrukcije, a velik je broj etimologija trebalo i ispraviti. Nadalje, Frisk nije uključio u svoj rječnik mikensku građu, a koja je u njegovo vrijeme tek počinjala dobivati na važnosti (Chadwick i Baumbach svoju su studiju objavili 1963.,¹ kao i Palmer svoj *Interpretation*²), a s vremenom se pokazala važnom za neke probleme povijesti grčkoga jezika.³ Puno i pouzdano uključivanje mikenske građe u novi etimološki rječnik kojim se ovdje bavimo omogućilo je i izdavanje izvrsnoga *Diccionario Micénico* autora Francisca Aure Jorra, prvoga pravog mikenskog rječnika.⁴ Treća je novina ona koja je najznačajnija za grčku etimologiju, ali i u ovome rječniku najproblematičnija, a ona se odnosi na činjenicu da više od polovice grčkoga vokabulara nema pouzdanu etimologiju (52 posto prema Davies 1986.). Profesor Beekes većinu je tih riječi pripisao, uz teoretsku osnovu, neindoeuropskomu jeziku nazvanom »predgrčki«.⁵ Cijelu ćemo teoriju iznijeti, kao i njene probleme, u drugome

1 Chadwick, J., L. Baumbach, *The Mycenaean Greek Vocabulary*, Glotta, 41/1963, str. 157.

2 Palmer, 1963.

3 Primjerice, u mikenskom su potvrđeni ranije za pragrčki pretpostavljeni labijalizirani okluzivi *k^w, *g^w i *k^{wh}.

4 Aura Jorro, F. *Diccionario Micénico*, Madrid, 1985–1993.

5 Ovdje treba napraviti važnu terminološku opasku. **Predgrčki** nije isto što i **pragrčki**. Pragrčki je rekonstruirani jezik–konstrukt koji je predak svih grčkih dijalekata, a razvio se iz ie. prajezika i kao takav predstavlja razvojni stupanj između indoeuropskog prajezika i posvjedočenih grčkih dijalekata. Predgrčki je pak ime za jezik koji se govorio prije grčkog u Grčkoj te s njim ne dijeli nikakvo zajedničko porijeklo, naime, kako ćemo vidjeti, neindoeuropski je.

dijelu (v. pod II.). Na kraju, bitna je novina što su u etimološki rječnik preuzete i glose iz rječnika grčkoga autora Hesihija, od kojeg su nam očuvane i rastumačene vrlo rijetke, a često i u tekstovima neposvjedočene riječi.⁶ Također je novost da su sve glose prevedene s grčkoga na engleski, što dosad nije bila praksa u grčkoj filologiji.

Što se tiče indoeuropskih rekonstrukcija, autor je u predgovoru iznio nekoliko napomena. Prva je od njih da je kroz rječnik provedena teorija da indoeuropski prajezik uopće nije imao fonema *a, čak ni kao rubni fonem te se zato u rekonstrukcijama ne pojavljuje. Primjer su leme ἄγιος »svet« i φαγεῖν »jesti (aorist)« u kojima se grčke riječi izvode iz korijena *yeh₂ǵ, odnosno *bheh₂ǵ-, oba u praznini *yh₂ǵ-, *bhh₂ǵ-, u kojoj *h₂ daje grč. α. Nadalje, autor prihvaća teoriju o nastanku baltoslavenske akcentuacije Frederika Kortlandta, što znači da se ie. zvučni okluzivi *b, *d i *g rekonstruiraju kao preglotalizirani okluzivi *ʔb, *ʔd i *ʔg (no i dalje se bilježe uobičajenom notacijom kao *b, *d i *g). Prihvatanje te teorije izravno se odnosi na etimologije nekoliko grčkih riječi, od kojih ćemo izdvojiti dvije. Prva je πεντήκοντα »pedeset« u kojoj se duljina *ē u pragrčkome i indoeuropskome objašnjava utjecajem glotalnoga elementa koji je nastao ispadanjem preglotaliziranog *ʔd u *d̥k̥omt-, što možemo prikazati ovako *penk^we-ʔd̥k̥omt- > *penk^we-ʔk̥omt- > penk^wē-k̥omt-. Indoeuropski se status toga pravila potvrđuje u skrt. *pañcā-śat-* (s dugim ā) i arm. *yi-sun* (arm. i < *ē). Drugi je primjer zanimljiv jer nudi rješenje za jednu od velikih zagonetki grčke etimologije, a to je grčka riječ za »sto« ἑκατόν. Ova je riječ očito srodna ostalim ie. riječima poput lat. *centum*, skrt. *śatam* itd., i dolazi od ie. *k̥mtom-, s tim da je početno é- u grčkome dosad bilo neobjašnjeno. U svjetlu gore predložene teorije Beekes tvrdi da treba rekonstruirati ie. *d̥k̥mtom, zbog veze s *dekm- deset te da je dokaz za to početno é u grčkome koje je nastalo zbog preglotaliziranoga karaktera ie. *d. Također, autor odbacuje (predlaringalnu) teoriju o protetskim vokalima u grčkome te ih sve rekonstruira kao odraze laringala, kako je već posve uobičajeno u suvremenoj indoeuropeistici i u skladu sa suvremenom laringalnom teorijom. Protetski vokal pripisuje samo predgrčkome. Na kraju, zanimljivo je da autor u nekim slučajevima daje ie. etimologiju riječima bez usporednica u drugim jezicima ako riječ pokazuje formalna obilježja tipična za naslijeđene riječi. Dobar je primjer grč. θάνατος »smrt«, koji uspoređen s gl. pridjevom θνητός »smrtan« i aor. ἔθανον »umro sam« vrlo jasno upućuje na korijen sa slogotvornim sonantom i laringalom. Autor s razlogom pretpostavlja ie. podrijetlo korijena iako nema sigurnih usporednica jer za to postoje čvrsti formalni razlozi.⁷

Konačno, bilo bi nužno da se kratko osvrnemo i na Chantraineov rječnik. Ovaj je rječnik, kako smo već naveli, drukčije koncipiran od Friskova, pa time i

6 Hesihije iz Aleksandrije bio je grčki gramatičar i leksikograf iz 5. st., a spomenuti rječnik zove se »Zbirka svih riječi po alfabetskom redu« (Συναγωγὴ πασῶν λέξεων κατὰ στοιχεῖον).

7 Suprotnu situaciju vidjet ćemo niže u primjerima, pod III., gdje je nekim riječima dana predgrčka etimologija bez jasnih formalnih kriterija.

od novoga Beekesova. S obzirom na parametre po kojima smo ocijenili Friskov rječnik u prethodnome odlomku, Chantraineov je rječnik nešto suvremeniji: uključen je mikenski materijal, ali laringalna teorija nije dosljedno provedena kroz rječnik te tako postoje neke leme u kojima se korijeni s laringalima rekonstruiraju s laringalima (npr. γίγνομαι), dok u drugima nema traga laringalima (npr. κρέας; ἴσθημι), a u nekim se slučajevima miješaju pristupi (npr. δίδωμι). Nadalje, Chantraine većinom izbjegava davati bilo kakvu etimologiju riječima koje se obično pripisuju supstratu, točnije oprezno odbija sve teorije o podrijetlu riječi bez jasne etimologije. Ako progovara o nekakvu supstratu, obično spominje neki »achéen« ili »méditerranéen«. No, unatoč nekim njegovim nedostatcima, ovaj rječnik i dalje ima vrijednost i može se komplementarno upotrebljavati uz Beekesov. Njegova je prednost upravo u filološkoj komponenti jer ovaj rječnik i jest ponajprije »povijest riječi«, i to mu je prvotna namjena. Kao takav ostaje nezamjenjiv svima onima koji proučavaju grčku filologiju kao vrsna studija tvorbe i značenja grčkih riječi.⁸

II. Ono na što se posebno valja osvrnuti u ovome prikazu jest problem etimologije više od polovice grčkoga vokabulara. Problem je davno uočen te su predlagane mnogobrojne teorije kojima su se ponajprije pokušavale naći indoeuropske etimologije rekonstruiranjem novoga neposvjedočenoga indoeuropskog jezika s vlastitim setom fonoloških promjena. Sve su se takve teorije pokazale nedostatno uvjerljivima.⁹ Najdulje se održala tzv. pelazgička teorija Georgieva i van Windekensa, koji je čak i sastavio dodatak grčkomu etimološkomu rječniku s pelazgičkim etimologijama (*Dictionnaire étymologique complémentaire de la langue grecque*, Löwen 1986.). Pelazgička teorija temelji se isto tako na pretpostavci o indoeuropskom supstratu u Grčkoj.¹⁰ Beekes odbacuje sva ta rješenja te prihvaća teoriju započetu Kuiperovom studijom iz 1956.¹¹ te poduprtu obilnim materijalom prikupljenim u doktorskoj disertaciji Furnéea iz 1972.¹² Tomu je Beekes pridodao trideset godina vlastitih istraživanja. Čitava se ta teorija naziva »predgrčkom«, jer pretpostavlja jedan jezik, neindoeuropski, iz kojeg je posuđena velika većina riječi s nepoznatom etimologijom. Taj se jezik identificira po osobitim varijacijama koje se pojavljuju kod grčkih riječi, a nisu tipične za riječi nasliedene iz indoeuropskoga prajezika¹³ i/li po

8 O trajnoj vrijednosti rječnika mnogo govori i to da ga je pariški Klincksieck prošle godine nanovo izdao, uz mnogobrojne nadopune koje su rječnik osuvremenile.

9 O raznim teorijama s kritičkim osvrtom v. Katičić 1976., za razložne i precizne kritike isto tako v. Furnée 1972. i Hester 1968.

10 Kritiku ove teorije v. Katičić 1976, str. 71–87. te Furnée 1972, str. 49–55. i Hester 1968, str. 228–231.

11 "The Etymology of ἄνθρωπος" u: Heinz Kronasser (ed.), *Gedenkschrift Kretschmer I*, 211–226. Wien: Hollinek, Wiesbaden: Harrassowitz.

12 Furnée 1972.

13 Alternacije tipične za nasliedene riječi bile bi uzrokovane, primjerice, različitim odrazom slogotvornih sonanata *r* i *l*, kao i njihovim odrazom u dodiru s laringalom u zatvorenom slogu, zatim tzv. »lomljenjem laringala«, prijevodom, djelovanjem Cowgillova zakona, različitim odrazima labiovelara pred vokalima različita timbra itd.

karakterističnim sufiksima, koji nisu tipični za indoeuropski prajezik.¹⁴ Beekes priprema i posebnu knjigu u kojoj će biti skupljene sve, po njegovu mišljenju, predgrčke riječi.¹⁵ U ovome ću se dijelu osvrnuti na samu teoriju.¹⁶

Osnovna je postavka teorije da već spomenute varijacije koje pokazuju neke grčke riječi, a netipične su za riječi naslijeđene iz indoeuropskoga prajezika, pokazuju stanovit stupanj pravilnosti koje se mogu prepoznati kao predgrčki elementi. Te varijacije posljedica su prilagodavanja stranih riječi koje sadrže foneme strane grčkomu jeziku. Cjelokupna se metoda, u kratkim crtama, sastoji od uspoređivanja više grčkih riječi sličnoga ili istoga značenja i sličnih oblika te pokušaja da se one pripišu istoj predgrčkoj riječi. Furnée je u svojoj studiji obradio čak 4400 riječi s oko 1000 predgrčkih etima, od kojih većinu Beekes prihvaća kao predgrčke.¹⁷ Drugi već spomenuti način identifikacije osobiti su sufiksi neindoeuropskog podrijetla koji se često pojavljuju u riječima, ali i u toponimima u Grčkoj i zapadnoj Anatoliji.¹⁸

Kritika je od samih početaka bila izrazito nenaklonjena ovoj teoriji te je Furnéeova disertacija ostala zanemarena od većine lingvista. Kritika se može odnositi osobito na dvije stvari. Prvo, varijacije se kod Furnéea tumače kao ekspresivne varijante, što ipak neće biti točno, nego ih je mnogo bolje tumačiti kao rezultate adaptiranja stranih riječi grčkom jeziku. Drugo, Furnée je u više navrata povezivao veći broj riječi kao varijante iste predgrčke riječi. U takvim slučajevima postaju moguće razne kombinacije, pa se gubi na uvjerenosti i vjerodostojnosti. U mnogo je takvih slučajeva Furnée pretjerao, ali unatoč njima metoda koju je izložio ostaje točna. Moguća je i kritika da se takve varijacije mogu objasniti običnom slučajnošću, tj. slučajnim promjenama (npr. asimilacijama) kakve su česte u jezicima svijeta. Takva kritika može biti u pravu, ali ne i u slučajevima u kojima se takve promjene i varijacije koje uzrokuju pojavljuju u većemu broju riječi.

Problem koji slijedi ako prihvatimo činjenicu da se velik broj riječi bez etimologije može pripisati jednomu jeziku jest pitanje jesu li one posuđene iz tog jednog jezika, a za koji znamo po toponimskim ostacima da se govorio u zapadnoj Anatoliji i Grčkoj, u samoj Grčkoj, dakle kao supstratnoga jezika, ili se posuđivanje dogodilo iz Male Azije intenzivnim, osobito trgovačkim dotirima nakon doseljavanja indoeuropskih Grka (najkasnije u 14. st. pr. Kr.). Zapravo je gotovo nemoguće u tome slučaju razlikovati supstratne od kasnijih posuđenica. Beekes iz određenih metodoloških razloga pretpostavlja da je većina dosad identificiranih predgrčkih riječi posuđena kao supstratni element, a to

14 Zanimljivo je usporediti situaciju u keltistici koja je tek prošle (2009.) godine dobila početnu studiju formalnih obilježja koja se javljaju u riječima keltskih jezika, a koja upućuju na neie. porijeklo riječi (npr. javljanje vokala *a* i neobična čestotnost vokala *u*). Ta se studija nalazi kao *Appendix* u Ranko Matasović: *Etymological Dictionary of Proto-Celtic*, Leiden/Boston 2009.

15 v. Predgovor u Beekes 2010.

16 O teoriji vidi više u Beekes 2007. U ovom dijelu prikaza slijedio sam Beekesovo izlaganje te sam i sve ideje izložio i primjere citirao prema njemu.

17 Beekes 2007, str. 3.

18 Iscrpan popis sufiksa može se naći u Beekes, 2007, str. 25–40.

se osobito odnosi na razne »svakodnevne« riječi, za koje Beekes pretpostavlja da se ne bi posuđivale »preko mora«. ¹⁹ Subjektivnost takvoga tumačenja nameće se sama od sebe, u onom slučaju kada nije doista poduprta jasnom metodologijom. Na kraju Beekes kaže (Beekes 2007, str. 4.): “*So it is a loan from an Anatolian language, but from the one that was also spoken in Greece before the Indo-European speaking Greeks arrived there.*” Ako to i jest bio anatolijski jezik, to zasigurno nije bio indoeuropski jezik iz anatolijske grane (Beekes je tu ponešto nejasan). Taj je predgrčki sigurno bio neindoeuropski, iz dva razloga, prvi su razlog sufiksi koji definitivno nisu indoeuropski, a drugi je razlog fonološka pojava zvana prenazalizacija (o njoj više v. niže), koja je također strana ie. jezicima. ²⁰

Takoder je problematična Beekesova *a priori* pretpostavka da su sve negrčke (sc. bez indoeuropske etimologije) riječi posuđene iz predgrčkog (iako pretpostavlja postojanje i drugih jezika u egejskom području). ²¹ Beekes sam kaže (ibid. str. 43.): “*However, I think that it is methodologically better to start from the assumption that non-greek words are Pre-Greek; and we have now a set of criteria to confirm this. Only when there is a reason to assume that they have a different origin we should accept this possibility.*” Takav pristup teško se može smatrati ispravnim, jedino bi obrnut pristup bio dovoljno uvjerljiv, dakle kada bi se za neku grčku riječ pretpostavilo da je predgrčkog podrijetla tek kada bi nam skup kriterija to dopustio. Postoji i određen broj riječi za koje je moguće isključiti indoeuropsko podrijetlo jer se njihov fonološki oblik nikako ne bi mogao izvesti iz nekog ie. oblika, primjerice riječ γνάθος »čeljust«, ²² ali za koje nema argumenata da se pripisu predgrčkomu. Beekes ni tu ne vidi problem, pa piše (ibid. str. 43.): “*There is no problem in assuming a Pre-Greek word (though the word has no typical characteristics of Pre-Greek).*” Beekesova je pretpostavka osobito problematična kada se uzme u obzir velika jezična raznolikost Europe prije dolaska Indoeuroljana, što nam potvrđuju primjeri Španjolske i osobito Italije. ²³ Nema razloga da sličnu jezičnu raznolikost ne pretpostavimo za predindoeuropsku Grčku. ²⁴ Smatram također da je tu jezičnu raznolikost naglasila i osobitost grčkoga terena, koji je uglavnom planinski, a život se okupljao u više ili manje dostupnim dolinama. Koliko se starih jezika, moguće i genetski raznolikih, moglo tijekom vremena održati u takvim uvjetima, lako je zamisliti, kao i da su iz mogućega velikoga broja takvih jezika Grci posudili brojne riječi. Niže ćemo vidjeti (pod III.) neke riječi za koje Beekes pretpostavlja predgrčko podrijetlo bez ikakva jasno argumentiranog razloga.

19 Beekes daje primjer (str. 4.) riječi τολύπη »klupko konca, prede«, s usporednicom u luv. i het. talupa/i »gruda, hrğa« za koju mu se čini da je svakako riječ koja je svakodnevna i koju su Grci morali posuditi kod kuće, a ne preko mora. Koliko je ovo uvjerljivo, neka čitatelj prikaza sam procijeni.

20 Usp. Beekes 2009, str. 191./192.

21 Beekes 2007, str. 42./43.

22 v. Beekes 2007, str. 43.

23 Za jezike drevne Italije vidi Matasović 2010. § 8.

24 U prilog postojanju vrlo složene jezične situacije na Kreti v. Duhoux 1998.

O fonologiji samoga predgrčkog jezika Beekes pretpostavlja (ibid. str. 5–9.) da nije imao opreku između zvučnih, bezzvučnih i aspiriranih okluziva, već su distinktivna bila samo obilježja palataliziranosti i labijaliziranosti. Ta pretpostavka temelji se na činjenici da znakovi lineara B ne razlikuju zvučne, bezzvučne i aspirirane okluzive,²⁵ ali bilježe labijalizirane okluzive, npr. mik. *qa-si-re-u* = βασιλεύς, kao i palatalizirane okluzive, mik. *ka-zo-e* = κακίους. Prvi koji je pretpostavio na temelju te osobitosti lineara B da je i jezik za koji se izvorno koristio imao palatalizirane i labijalizirane okluzive bio je Leonard Palmer u svojoj *Interpretation*.²⁶ Ta obilježja predgrčkih fonema izravno utječu na gore spomenute varijacije. Primjerice labijalizirani konsonant prepoznaje se u riječima koje su posvjedočene u varijantama sa *v* i bez *v*, primjerice riječ *καλαῦροψ* »vrsta pastirske palice« uz varijantu *κολόρ-οβ-ον* mogli bi dolaziti od **kalar^w-op-*, dakle labijalizirani *r^w*, budući da je strani fonem, interpretira se bilo kao /*r*/ bilo kao /*ur*/.²⁷ Isto tako, djelovanje palataliziranih konsonanata može se vidjeti u varijantama sa *ι* ili bez *ι*, primjerice u riječima *ἄφνω*, *ἔξαίφνης*, *ἔξαπίνης* sve »naglo«, u kojima su predgrč. **p^v* bez *ι* u prvome primjeru, a u drugome i trećemu lijevo odnosno desno od konsonanta.²⁸ U primjerima za labijalizirane i palatalizirane konsonante vidjeli smo još jednu karakterističnu varijaciju, a to je odražavanje predgrčkih uvijek bezzvučnih konsonanata bilo kao bezzvučnih, zvučnih ili aspiriranih. Primjeri su za tu pojavu vrlo brojni.²⁹ Jedna od najvažnijih osobitosti predgrčkoga jest tzv. prenazalizacija. Naime vrlo su česte varijacije riječi kod kojih se u jednoj varijanti nazal pojavljuje, a u drugoj pak ne. Najbolji je primjer za to riječ *θάλαττα* »more« koja je posvjedočena kod Hesihija kao *δαλάγγχαν* (*ττ/σσ* u toj riječi dolazi od *kv*, fonema koji je u drugoj varijanti dao *χ*; za istu varijaciju vidi odmah iznad).³⁰ Za vokalizam Beekes pretpostavlja tročlani sustav *i – a – u*, a da su *e* i *o* rezultat djelovanja palataliziranih, odnosno labijaliziranih konsonanata na fonem *a*. Također pretpostavlja da duljina nije bila razlikovno obilježje te da su postojala samo dva diftonga *au* i *ai*.

III. Za kraj ćemo u ovome dijelu izložiti nekoliko zanimljivih etimologija riječi kako su dane u rječniku. Izbor nije idealan, ali nadam se da sam naišao na leme koje mogu dobro ilustrirati probleme i prednosti rječnika iz više perspektiva.

ἔρως »ljubav«; za tu riječ autor tvrdi da nema etimologiju, pa joj pretpostavlja predgrčko podrijetlo. Ovdje nikakav argument (ni varijacije, ni sufiks) to ne podupire.

25 Npr. mik. *pa-si* = φασί »govore«

26 Palmer 1963, str. 38.

27 V. Beekes 2007, str. 6. za ovaj i još neke primjere.

28 Za više primjera varijacija uzrokovanih predgrčkim palataliziranim konsonantima v. Beekes 2008.

29 Za njih v. Beekes 2007, str. 14., pod 5.1.

30 Više primjera v. Beekes 2007, str. 14., pod 5.2.

Ἀπόλλων »ime boga« autor uspoređuje s het. Appaliunaš, pa pretpostavlja predgrčko (anatolijsko) podrijetlo riječi i praoblik *Apalʷun, s palataliziranim l, tipičnim obilježjem predgrčkoga. Razvoj praoblika vjerojatno je išao u grčkome *Apalʷun > *Apelʷun (a > e zbog ʷ) > *Apelʷōn (–un postaje –ōn) > *Apellōn (ʷ > ll, usp. i ie. *ly koje prelazi u grč. λλ, kao u βάλλω) > Ἀπόλλων (asimilacija e > o, zbog –ōn u idućemu slogu). Varijanta s *e posvjedočena je u dor. Ἀπέλλων. Ta riječ predstavlja primjer uvjerljive predgrčke etimologije jer su u nju uključene neke tipične predgrčke promjene, ali i zbog posvjedočenosti jedne od varijanti, što doprinosi uvjerljivosti.

Ἥφαιστος »ime boga« autor etimologizira kao predgrčko zbog varijacije. Naime, ime je posvjedočeno i kao Ἥφαστος, dakle bez ι. To je tipična varijacija koja potječe od palataliziranog fonema *sv.³¹ Iako dokaz predgrčkoga podrijetla nije obilan kao u prethodnome primjeru, on je uvjerljiv s obzirom na dobru posvjedočenost toga tipa varijacije koji se uklapa i u pretpostavljeni fonološki sustav predgrčkoga.

πάσχω »doživjeti; patiti« (korijen παθ/πενθ) nalazi se u priručniku LIV³² pod korijenom *kʷendʰ s usporednicama u lit. kenčiu i stir. céss(a)im. Taj je korijen vrlo problematičan jer krši pravila o slogovnoj strukturi ie. morfema.³³ Stoga autor predlaže etimologiju od dobro posvjedočenog korijena *bʰendʰ »vezati«, usp. skrt. bandhati »vezati«, engl. to bind. Taj bi korijen sasvim pravilno dao πενθ– posredstvom Grassmannova zakona. Semantički razvoj išao bi »biti vezan« > »patiti«.

τίκτω »roditi« (korijen τεκ–); etimologija koju predlaže autor nova je i ima zanimljive implikacije za jedan problem ie. lingvistike. Autor je pripisao taj glagol ie. korijenu *tek »produce«, od kojega dolazi i ved. tāṣṭi »oblikuje«. Ovaj se korijen obično rekonstruirao kao *tekt i zapravo je Narten–korijen³⁴ *par excellence*. Grčki glagol, ako mu se etimologija prihvati, znatno umanjuje već slabu vjerodostojnost Narten–tvorbi. Unatoč nekim problemima s glasovne strane, ali uz uvjerljivi semantički pomak, etimologija se može ocijeniti vrlo dobrom te se čak i prihvatiti.

σύς »svinja« ima sigurnu ie. etimologiju i dolazi od ie. *suHs »svinja«. U grčkome je posvjedočena i varijanta ύς. Ta varijanta predstavlja pravilan odraz početnog ie. *s– u grč. ς, no varijanta σύς već dugo predstavlja ozbiljnu zagonetku. Autor navodi tri moguća rješenja. Prvo je analogija prema σίαλος "fattening pig", drugo je rješenje da je riječ posudnica iz nekog ie. jezika koji čuva početno ie. *s, te treće prema kojemu se riječ povezuje s lit. kiaulė »svinja«.

πέλαγος »more, pučina« riječ je koju je Frisk (2. sv., str. 493.) povezivao s πλάξ, πλακός »ravnina, ploča«, no autor zaključuje da ništa ne veže tu riječ s korijenom *pelh₁– "to spread out". Nadalje, zaključuje da je riječ predgrčka.

31 usp. Furnée 1972, str. 296., 330.

32 LIV = Rix, H. et alii, *Lexikon der indogermanischen Verben*, Wiesbaden, 1998.

33 U ie. korijenu ne smiju se naći bezvučni okluziv i aspirirani okluziv.

34 Ie. Narten–korijeni su oni koji se javljaju u prijevornom odnosu *CēC/*CeC, umjesto *CeC/*CC. Ta je ie. tvorba vrlo sporna.

τύραννος »kralj, vladar; tiranin«; možemo ovdje navesti citat iz same leme: “A Pre-Greek word. Non of the alternative hypothesis is plausible.” O etimologiji autor ne kaže ništa drugo. Takve etimologije bez argumenata nikako se ne mogu smatrati uvjerljivima. S druge strane, zanimljivo je da u toj riječi doista postoji dobar razlog, ako ne za predgrčku, onda barem za neie. etimologiju, a to je geminirani sonant vv (tu činjenicu sam autor ne spominje). Naime, ie. prajezik nije imao geminate, a za predgrčki nije sigurno njihovo postojanje.³⁵

φίλος »svoj vlastiti; prijatelj« obično se povezuje sa stir. *bil* “fitting good”, ali tu vezu autor pobija te riječ ostavlja bez etimologije. Zanimljivo je da u ovome slučaju autor nije riječ *a priori* pripisao predgrčkomu niti čak predložio takvu etimologiju.

βασιλεύς »kralj« posvjedočena je još u mikenskome kao *qa-si-re-u*. Autor pretpostavlja predgrčko podrijetlo zbog sufiksa –ευ–, koji on smatra predgrčkim.³⁶ On u prilog predgrčkomu podrijetlu spominje prisutnost labiovelara q /g^w/ u mikenskome. S obzirom na neriješeno pitanje sufiksa –ευ– kao i na to da labiovelar jednako tako može biti i ie. postanja, etimologija je još uvijek daleko od rješenja i ne može se sa sigurnošću pripisati predgrčkomu.

ἵππος »konj«; ova je riječ već dugo velika zagonetka zbog svojega nepravilnog odraza od ie. *h₁ek^wo– (lat. *equus*), točnije zbog početnog ι i aspiracije. Ni u ovome rječniku ne nudi se nikakvo imalo uvjerljivo rješenje.

ἄσπας »grabežljiv« ima mogući izvor u ie. *serp »obrezivati«, no ie. *srp– bi dao u grč. **ῥαπ–, ali i u riječi se nalazi predgrčki sufiks –αγ–, pa autor daje prednost mogućoj predgrčkoj etimologiji.

κυβερνάω »upravljati«; autor pretpostavlja posuđenicu jer ne postoje usporednice u ie. jezicima te pretpostavlja predgrčko podrijetlo zbog čestog predgrč. sufiksa –ον–. Ovo je primjer relativno uvjerljive predgrčke etimologije.

γῆ »zemlja«; autor pretpostavlja predgrčko podrijetlo zbog sufiksa –αι– u pjesničkoj varijanti riječi γαῖα, od koje je stezanjem vjerojatno nastala riječ γῆ, dor. γᾱ.³⁷ Argument toga sufiksa može se smatrati uvjerljivim jer je dobro posvjedočen, kao i njegova varijanta –εια–.³⁸

Δημήτηρ »ime boginje«; ova je etimologija oduvijek bila zanimljiva jer je odmah jasno da joj je drugi dio sasvim uobičajena ie. riječ μήτηρ (< *meh₂tēr), a prvomu se dijelu ne zna značenje ni etimologija. Predlagana su mnoga rješenja, koja autor, čini se opravdano, s razlogom odbacuje, i oprezno ostavlja etimologiju pod upitnikom.

ποταμός »rijeka«; autor ni ovdje ne nudi nikakvu ie. etimologiju, pa pretpostavlja moguće predgrčko podrijetlo riječi. Ni ovdje za to nema nikakvih argumenata.

35 v. više u Beekes 2007, str. 12./13.

36 Pitanje porijekla ovog sufiksa još je uvijek kontroveržno, usp. Beekes 2008, str. 53./54., i (za suprotno mišljenje) usp. De Vaan 2009.

37 Stezanju govori u prilog i to što se ova riječ (γῆ) u atičkome deklinira kao tzv. stegnuta imenica.

38 Za ovaj sufiks vidi Beekes 2007, str. 26./27.

πύλη »gradska vrata«; Beekes za ovu riječ, budući da ne postoji odgovarajuća etimologija, pretpostavlja da je tehnička posuđenica (kao npr. μέγαρα) te joj stavlja oznaku <PG?>. Kao i u nekim od gornjih primjera, nema nikakvih čvrstih razloga da se ova riječ proglasi predgrčkom. Koliko takav *ad hoc* pristup može biti pogrešan pokazuje da je za ovu riječ nedavno predložena uvjerljiva indoeurovska etimologija.³⁹ Prema toj etimologiji, riječ πύλη povezana je s grčkom riječi πόλις. Obje riječi dolaze od ie. *pelh₁- »vrsta naselja«, πύλη se tvori od punine *o* korijena (polh₁-eh₂40), a πόλις od praznine (plh₁-s⁴¹). Ta dva termina semantički i tvorbeno odgovaraju stsl. paru dvorъ: дврь, koji su tvoreni od ie. *d^hwer-, što je odraženo i u grč. θύρα »vrata«.

IV. Na kraju možemo zaključiti da je rječnik doista izvrstan, obilan, precizan i razrađen te dolazi iz pera iskusnog i vrsnog lingvиста. No ne možemo previdjeti neke probleme. Teoriju profesora Beekesa o predgrčkom supstratu treba prihvatiti jer se temelji na ozbiljnim argumentima i razrađenoj teoriji potkrijepljenoj brojnim primjerima, no treba znati da predgrčka teorija ne može riješiti sve probleme grčke etimologije te da u njoj samoj još ima podosta nejasnoća. Na primjerima smo pokazali da za velik broj riječi etimologija nije jasna unatoč navodima u rječniku, no s druge strane, kada se etimologije temelje na jasnim kriterijima, a to se osobito tiče indoeurovskih etimologija, ali i dijela predgrčkih, ovaj je rječnik nezamjenjiv, kao i zbog pouzdanoga filološkog materijala te mu je zagwarantirano mjesto kao jednomu od temeljnih indoeuropeističkih i grecističkih priručnika.⁴²

Literatura

- Beekes, R. S. P. with the assistance of Lucien van Beek, *Etymological Dictionary of Greek*, Leiden/ Boston 2010. (dostupno na <http://www.ieed.nl>)
- Beekes, R. S. P. *Pre-Greek Names*, *The Journal of Indo-European Studies*, 37/2009: 191–197.
- Beekes, R. S. P. *Palatalized consonants in Pre-Greek*, u A. Lubotsky, J. Schaeken & J. Wiedenhof (ur.) *Evidence and Counter-Evidence. Essays in honour of Frederik Kortlandt*, Amsterdam/ New York, Vol. 1., 2008: 46–56.
- Beekes, R. S. P. *Pre-Greek*, third version, 2007. (dostupno na <http://www.ieed.nl>)
- Boisacq, E. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque : étudiée dans ses rapports avec les autres langues indo-européennes*, Paris/Heidelberg, 1916.
- Chantraine, P. *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, Paris, 1968.¹, 1999.², 2009.³
- Davies, A.M. *The linguistic evidence*, u G. Cadogan (ur.), *The End of the Early Bronze Age in the Aegean*, Leiden, 1986: 93–123.

39 v. Matasović, u tisku.

40 ie. *o daje u grčkome *v* između labijala (ovdje π) i sonanta (ovdje λ). To je tzv. Cowgillov zakon.

41 *lh₁ ispred konsonanta daje u nekim uvjetima grč. -ολι-, usp. δολιχός < *dlh₁-gh- (hrv. *dug*, lat. *longus*).

42 Na kraju, zahvaljujem Ranku Matasoviću, Ani Mihaljević, Kristini Šekrst i Ninu Zuboviću na korisnim savjetima, primjedbama, kao i na ispravcima.

- De Vaan, M. *The derivational history of Greek híppos and hippeús*, *Journal of Indo-European Studies* 37/2009: 198–213.
- Duhoux, Y. *Pre-Hellenic Language(s) of Crete*, *Journal of Indo-European Studies* 26/1998: 1–39.
- Frisk, H. *Griechisches Etymologisches Wörterbuch*, 3 sveska, Heidelberg, 1954–1972.
- Furnée, E. J. *Die wichtigsten konsonantischen Erscheinungen des Vorgriechischen : mit einem Appendix über den Vokalismus*, The Hague/Paris, 1972.
- Hester, D. A. *Recent Developments in Mediterranean »substrate« studies*, *Minos* 9/1968: 219–235.
- Katičić, R. *Ancient languages of the Balkans*, The Hague/Paris, 1976.
- Matasović, R. *Kratka poredbenopovijesna gramatika latinskoga jezika*, Zagreb, 2010.²
- Matasović, R. *Slavic дьръ and дворъ, Greek πόλις and πύλη*, u tisku.
- Palmer, L. *Interpretation of Mycenaean Greek Texts*, Oxford, 1963.

Jurica Polančec
jpolance@ffzg.hr
jurica.polancec@gmail.com